

АКТУАЛІЗАЦЫЯ НАЦЫЯЛАГІЧНАЙ ПРАБЛЕМАТЫКІ Ў БЕЛАРУСКАЙ ЛІТАРАТУРЫ XX СТАГОДДЗЯ

АНЖЭЛА МЕЛЬНІКАВА

Анатацыя: Акрэсліваюцца асноўныя кірункі актуалізацыі нацыялагічнай праблематыкі ў беларускай літаратуры XX стагоддзя: вербалізацыя ідэнтыфікацыйных аспектаў беларускага, зацвярджэнне вобраза беларуса як самадастатковага суб'екта гісторыі, “дэканструкцыя каланізатара”, асэнсаванне каланізатарскай практыкі. Аналізуюцца нацыяхоўныя традыцыі беларускай літаратуры савецкага часу.

Ключавыя словы: нацыяхоўны, актуалізацыя, “дэканструкцыя каланізатара”, трагізм.

NATIOLOGICAL PROBLEM ACTUALISATION IN BELARUSIAN TWENTIETH-CENTURY LITERATURE

Abstract: The article describes the main directions for actualisation of the natiological issue in the twentieth-century Belarusian literature: verbalisation of the Belarusian identity aspects, establishment of the image of a Belarusian as a self-sufficient person in history, “deconstruction of the coloniser” and understanding the colonialist practices. Nation-protective traditions of the Soviet-period Belarusian literature are also analysed by the author of the article.

Keywords: Nation-Protective, Actualisation, “Deconstruction of the Coloniser,” Tragedy.

Актыўны працэс канцэптуалізацыі нацыянальнага адбываўся ў беларускай літаратуры ў пачатку XX стагоддзя, што было абумоўлена працэсамі нацыянальнага самавызначэння: творчасць Вацлава Ластоўскага, Янкі Купалы, Антона Луцкевіча, Максіма Багдановіча, Уладзіміра Жылкі, Аляксандра Уласава, Уладзіміра Самойлы, Язэпа Лёсіка, Максіма Гарэцкага, Кузьмы Чорнага. Дзеячы адраджэнскага руху сцвярджалі нацыянальную дадзенасць беларускага народа, яго кантуітыўную этнаэрытарыяльную ўкараенасць, што бачылася перадумовай фарміравання грамадзянскай супольнасці. Асноўныя ідэнтыфікацыйныя аспекты беларускага, замацаваныя ў мастацкай літаратуры 1910–1940-х: топасы радзімы, геаграфічныя межы, гістарычныя і культурныя персаналіі, нацыянальна-кадыфікаваны тып прасторы; канцэпцыя памежнага становішча Беларусі, поліэтнічнасць і поліканфесійнасць, важнасць паганскага мінулага ў фармаванні нацыянальнага светапогляду беларусаў (больш падрабязна ў Мельнікава, 2014: 487–490).

У першай трэці XX стагоддзя адбываецца і тэарэтычнае абгрунтаванне нацыянальнага. Літаратурнаўства таго часу мае нацыяцэнтрычны характар. Робіцца спроба акрэсліць канцэпцыю нацыянальнай самабытнасці беларускай літаратуры, якая абумоўлена гістарычна сфарміраванай ментальнасцю (работы А. Луцкевіча, В. Ластоўскага, М. Багдановіча).

У гэты ж час наглядаюцца і працэсы “дэканструкцыі каланізатара”, асэнсавання каланізатарскай практыкі.

У літаратуры пачатку XX стагоддзя быў створаны пэўны антыкаланіяльны канон. Беларускае мастацкае слова фіксуе сітуацыю каланізацыі, даследуе механізмы каланізацыі (аповесці “Ціхая плынь”, “У чым яго крыўда?” М. Гарэцкага, раман “Млечны шлях” К. Чорнага). Ігар Бабкоў лічыць трагікамедыю “Тутэйшыя” Я. Купалы “*першым беларускім посткаланіяльным тэкстам*” (Бабкоў, 2005: 158).

Пісьменнікі не толькі імкнуцца абвергнуць каланіяльныя стэрэатыпы адносна Беларусі, але акрэсліваюць уласную мадэль дыскурсу нацыянальнай ідэнтычнасці, замацоўваюць вобраз беларуса як самадастатковага суб’екта гісторыі.

Нацыяхоўныя традыцыі беларускай літаратуры першай трэці XX стагоддзя знайшлі свой працяг нават у літаратуры савецкага часу: гэта перш за ўсё творы Уладзіміра Караткевіча (раман “Каласы пад сярпом тваім”) і Вячаслава Адамчыка (тэатралогія “Чужая бацькаўшчына”).

Акрамя таго, у час палітыкі “зліцця нацый” перад беларускімі пісьменнікамі паўстала задача кансервацыі знакаў беларускага (“Палеская хроніка” Івана Мележа).

Нацыяхоўныя інтэнцыі твораў Ул. Караткевіча і В. Адамчыка выяўлены і экспліцытна, і імпліцытна.

Перш за ўсё сам пафас творчасці Ул. Караткевіча – абуджэнне нацыянальных пачуццяў, выхаванне гонару і годнасці, асуджэнне нацыянальнага здрадніцтва і рэнегацтва, абуджэнне цікавасці да гісторыі – меў выразную нацыяхоўную скіраванасць.

Любімы герой Ул. Караткевіча – Кастусь Каліноўскі, кіраўнік нацыянальна-вызваленчага паўстання. Паўстанню 1863–1864 гадоў прысвечаны раманы “Каласы пад сярпом тваім”, апавяданне “Паляшук”, пра-лог да рамана “Нельга забыць”, вядомы пад назвай “Паром на бурнай рацэ”, аповесць “Зброя”, верш “Нявесце Каліноўскага”, драма “Кастусь Каліноўскі”.

Ул. Караткевіч імкнецца да дэканструкцыі аднаго з самых распаўсюджаных міфаў культурнага каланіялізму – міфа пра выключнасць каланізатара, падзел народаў на вышэйшыя і ніжэйшыя (крытыка Алесем Загорскім панславізму прафесара Руніна.) На старонках рамана “Каласы пад сярпом тваім” пастаянна гучаць разважанні пра перапісанне гісторыі, пра стварэнне каланізатарскіх міфаў адносна гісторыі.

У пісьменніка наглядаем дэканструкцыю міфа пра веліч Расійскай Імперыі: *“Гэта дзяржава катаў, абрыдлівая, страшная, гнілая. Турма людзей, турма плямёнаў. Жандары, алілуйшчыкі, прадажная погань! З турмы, з турмы гэтай трэба вырывацца, калі хочам жыць”* (Караткевіч, 1989а: 373–374). На старонках твора шмат адкрытых выказванняў пра каланізацыю: *“Карысць Расіі, на яго думку, была ў тым, каб інародцы не смелі і падумаць, што яны не рускія, каб яны наступова і сапраўды пераставалі думаць пра гэта”* (Караткевіч, 1989b: 356), *“Я ведаю, што пры словах “непарушны”, “непадзельны”, “адзіны”, калі іх гаворыць мацнейшы, сапраўдных людзей цягне разбіць непадзельнасць, разбурыць непарушнасць. Бо гэта замаскаваны ланцуг рабства”* (Караткевіч, 1989b: 172).

Ул. Караткевіч акцэнтуюе ўвагу на еўрапейскім характары беларускай культуры: пастаянна ўзгадвае Магдэбургскае права, дзейнасць розных каталіцкіх ордэнаў у Беларусі, поліканфесійнасць.

Пісьменнік разбурае стэрэатыпы пра беларусаў як пра рахманых, пакутнікаў, сцвярджае веліч і годнасць беларусаў, беларускай гісторыі і культуры.

Празаік пастаянна акцэнтуюе ўвагу на духоўнай моцы народа, важнасці захавання гэтай моцы. На старонках рамана “Каласы пад сярпом тваім” неаднойчы паўтораны словы *“У рабстве гіне дух”* (Караткевіч, 1989а: 294).

Цыкл раманаў В. Адамчыка, прысвечаны Заходняй Беларусі (“Чужая бацькаўшчына” (1977), “Год нулявы” (1982), “І скажа той, хто народзіцца” (1985), “Голас крыві брата твайго” (1990)), заслужана названы нацыянальным эпасам. У тэатралогіі пададзены ўласна беларускі погляд на гісторыю, занатаваныя сутнасныя адзнакі беларускага.

Апісваючы падзеі 1930–40-х гадоў, В. Адамчык акцэнтуюе ўвагу на трагічным характары беларускай гісторыі, трагізме лёсу як асобнага чалавека, так і нацыі ў цэлым: “*І пакутую не я адзін – увесь народ. І ўжо не адзін год – цэлыя вякі*” (Адамчык, 1991: 119). В. Адамчык уклаў у свой твор шмат глыбокіх, балючых роздумаў над лёсам беларускай нацыі, вынікамі каланізацыі: “*Ты што, не знаеш беларусаў. Яны выпальваюць адзін аднаго жалезам. Іх змушалі вякамі выракацца саміх сябе*” (Адамчык, 1991: 196).

Пісьменнік імкнецца супрацьстаяць стратэгіям дэнацыяналізацыі. У тэтралогіі В. Адамчыка пастаянна супрацьпастаўляюцца “свой” – “іншы”: “*Літавар назваў сваё прозвішча і яшчэ дадаў: “Сын Антося і Зосі”*” (Адамчык, 1987: 118), “*таварыш Назімаў, ці, як цяпер гавораць на імені і бацьку, Нурмат Рахматулавіч*” (Адамчык, 1987: 66). Паказальна, што ў тэтралогіі гучаць беларуская, польская, руская і нямецкая мовы. У рамане “Год нулявы” В. Адамчык узгадвае Друю, марыянаў.

Такім чынам, актуалізацыя нацыялагічнай праблематыкі ў беларускай літаратуры ХХ стагоддзя адбывалася праз вербалізацыю ідэнтыфікацыйных аспектаў беларускага, зацвярджэнне ў мастацкай свядомасці вобраза беларуса як самадастатковага суб’екта гісторыі, “дэканструкцыю каланізатара”. Нацыяхоўныя інтэнцыі выявіліся і ў літаратуры савецкага часу. Ул. Караткевіч і В. Адамчык супрацьстаялі стратэгіям дэнацыяналізацыі і дэкультурызацыі, іх творы характарызуе нацыяхоўная ідэалогія.

Бібліяграфія

1. Адамчык, Вячаслаў (1987). *І скажа той, хто народзіцца*. Мінск: Мастацкая літаратура.
2. Адамчык, Вячаслаў (1991). *Голас крыві брата твайго*. Мінск: Мастацкая літаратура.
3. Бабкоў, Ігар (2005). “Генэалёгія беларускай ідэі”, *ARCHE*, 37(3): 136–165.
4. Караткевіч, Уладзімір (1989а). *Каласы пад сярпом тваім*. Кн. 1. Мінск: Мастацкая літаратура.
5. Караткевіч, Уладзімір (1989b). *Каласы пад сярпом тваім*. Кн. 2. Мінск: Мастацкая літаратура.
6. Мельнікава, Анжэла (2014). “Нацыянальная ідэнтычнасць праз прызму беларускай літаратуры 1910–1940-х гадоў”, *Трэці Міжнародны Кангрэс даследчыкаў Беларусі*. Kaunas Lithuania: Vitautas Magnus University Press: 487–490.